

OLJA PERIĆ
Filozofski fakultet
Zagreb

UDK 807. 33—7: 949. 713

JEZIČNI SLOJEVI TRPIMIROVE ISPRAVE

Abstract: Considering the morphosyntactic correctness and the stylistic peculiarities (rhymes, cursus) in the Trpimir Charter the intention of the writer to put the text in accordance with medieval rhetoric can be noticed. However in the parts where linguistic correctness and the style are neglected (petition, confirmation) two temporally different layers can be observed.

Trpimirova se isprava smatra najstarijim dokumentom hrvatskih vladara. Odnosi se na zbivanja iz sredine IX stoljeća (852. god.). Nosi ime vladara za kojeg Konstantin Porfirogenet¹ piše da je uspješno ratovao s Bugarima, a benediktinac Gottschalk², koji je nekoliko godina boravio kod Trpimira, svjedoči o ratu s Grcima, tj. o Trpimirovoj pobjedi u sukobu s dalmatinskim gradovima koji su tada bili u bizantskoj vlasti. Trpimirovo ime nosi i natpis s oltarne ploče nađen u Rižinicama: *pro duce Trpimero*.

Naša isprava, jedina koja je u Trpimirovo ime izdana, trebala bi još bolje osvijetliti lik i postupke tog vladara. No, nažalost, nije tako, svojim sadržajem i oblikom ona izaziva nedoumice. Sadrži, naime, nekoliko diplomatskih formula o raznim pravnim postupcima, koji nisu sasvim međusobno povezani i koji Trpimira prikazuju u podređenom položaju prema splitskoj crkvi, što s obzirom na poznate povijesne činjenice u to doba nije bilo moguće. Sadržaj isprave je sljedeći: Trpimir je osnovao samostan i želi opremiti samostansku crkvu srebrnim posuđem. Nedostaje mu srebra i splitski mu nadbiskup posuđuje 11 libara srebra, ali uz uvjete. Najprije traži da mu Trpimir potvrdi povlasticom zemlje u Lažanima i Tugarima, koje su bile kupljene ili darovane splitskoj crkvi, a nalazile su se na vladarevu teritoriju. Nadalje zahtijeva da se crkvi sv. Jurja na Putalju potvrde zemlje, kmetovi i desetina koju je primala iz Trpimirova dvora na Klisu. Ta je crkva bila zadužbina Trpimirova prethodnika kneza Mislava i od Trpimira se, dakle, traži da potvrdi darovanje koje već postoji. Time se opravdavaju formulacije koje slijede i koje podrazumijevaju da se i crkva sv. Jurja i svi njezini posjedi i prihodi ovom ispravom dadu i potvrde splitskoj crkvi. Samo se od sebe nameće pitanje — da li jedanaest libara srebra, i to posuđenog, odgovara darovanju tolikog posjeda usred Trpimirova teritorija. A da je pitanje pripadnosti crkve sv. Jurja bilo i kasnije sporno, potvrđuje Muncimirova isprava koja se odnosi na god. 892. i kojom Muncimir daje pravo na taj posjed splitskom nadbiskupu, iako ninski nadbiskup Aldefreda brani svoje pravo tvrdnjom da je pravo splitske crkve na crkvi sv. Jurja bilo samo pri-

¹ Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VII, 1877, ed. F. Rački, 360.

² L. Katić, *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*, Zagreb 1932, str. 8.

vremeno. U toj se ispravi spominje Trpimirova darovnica i ta se dva dokumenta nalaze zajedno u svim prijepisima. Prvi ih izdaje Lucić, zatim Farlati, Kukuljević i Rački, a 1967. Stipišić i Šamšalović³ priređuju ih za novo izdanje Diplomatičkog zbornika. Katić⁴ i Barada⁵ pripremili su kritička izdanja. Katić je objektivniji, opisuje postojeće rukopise i izdaje tekst prema najboljem rukopisu iz XVII st. Barada daje iscrpnu paleografsko-diplomatičku analizu s prijevodom i nastoji rekonstruirati tekst, proizvoljno ga mijenajajući na nekim mjestima.

Veoma detaljnu diplomatičku analiza isprava iz doba narodne dinastije, a posebno Trpimirove isprave, učinila je Nada Klaić u radovima 1960⁶. i 1967/68⁷. Zaključila je da je naša isprava u postojećem obliku falsifikat, a najvažniji je argument protiv autentičnosti — diplomatički oblik isprave. Prema formulama koje sadrži ta je isprava privatna, a ne javna vladarska, jer joj *fidem publicam* ne daje vladarevo ime na kraju, nego svjedoci u dosta opsežnoj koroboraciji.

Ako, dakle, prihvatimo stav da je isprava u ovakvom obliku autentična, prihvaćamo i očite nelogičnosti i neka povijesne netočnosti. Možda je u Trpimirovo vrijeme nastala samo jezgra koja se odnosila na potvrdu Mislavove darovnice, a ostalo je nastalo kasnije. Zbog toga sam pokušala obraditi jezik isprave i istražiti da li se mogu utvrditi neki kriteriji koji bi pokazali da li je ispravu sastavio jedan autor ili više njih, tj. da li se može uočiti i dokazati neka jezična neujednačenost.

Kod toga je neprestano trebalo imati na umu da je postojeći tekst prijepis prijepisâ te je izbor kriterija bio dosta ograničen. Prapovisne osobitosti nisu mogle dovesti ni do kakva zaključka, morfološka odstupanja samo djelomično, jer nesigurnost u upotrebi padežnih oblika, iako može biti odličan pokazatelj, može nastati i kod lošeg prepisivanja i pogrešnog razrješavanja kratica. Zbog toga sam kao distinktivna uzimala samo morfološka odstupanja koja se javljaju u svim prijepisima. Upotreba konjunktiva u zavisnim rečenicama dosta je pravilna, iako najčešće zbog toga što su to ustaljene formule, npr. *donatio . . . firmetur, in aeternum permaneat*⁸ i sl. Prema tome, samo u morfo-sinktaktičkim osobitostima teksta nisam mogla naći potvrdu za specifičnosti jezičnog izraza u ispravi. Napokon, kao najpouzdaniji kriterij pokazale su se stilske osobitosti — rima i cursus. Pisac isprave poznaje retorička pravila srednjovjekovnog teksta i nastoji ih primijeniti čas s više čas s manje znanja i spretnosti.

³ Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slovenije, sv. I, Zagreb, 1967. Uz tekst isprave nalaze se detaljni podaci o postojećim rukopisima, dosadašnjim izdanjima i važnijim radovima o ispravi.

⁴ L. Katić, *Prijepisi dviju najstarijih povelja iz hrvatske povijesti*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LI, 1930—34, Split.

⁵ M. Barada, *Dvije naše vladarshe isprave*, Zagreb, 1938.

⁶ N. Klaić, *O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXII, Split 1960.

⁷ N. Klaić, *Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara*, Historijski zbornik XVIII, Zagreb 1965 (I dio), XIX—XX, Zagreb 1966—67 (II dio).

⁸ Tekst isprave prenosim iz Diplomatičkog zbornika (o. c. 3), str. 4—5.

Neke su rečenice stilski i gramatički dotjerane, npr.

Dum mundi ab origine *cuncta*, per tempora *facta*. . .

mansisse delabisseque . . . *perspicimus* . . .

— *delabisseque* — glagol *delabi* nije deponentan u srednjovjekovnom latinskom;

— *ab origine cuncta, per tempora facta* — vezano je rimom i istim ritmom
Zatim paralelizmi:

Unde ego, licet peccator, Tirpimir dux Chroatorum,

iuvatus munere divino, *incertus* de die novissimo. . .

solicitus nimis animae meae. . .

Cursus tardus, koji je inače češći unutar rečenice, i ovdje je tako upotrebljen:

Taliter . . . *ad sensum spondimus* et . . . *nostram deliberationem precepimus*. . .

— *ad sensum spondimus*: ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~

— *deliberationem precepimus*: ~ ~ ~ ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~

U rečenici iz dispozicije cursus velox vezan je rimom s cursus planus:

Tandem. . . *nos diligenter condonamus* et . . . *proferentes firmamus*.

— *diligenter condonamus*: ~ ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~

— *proferentes firmamus*: ~ ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~

Sličnih rečenica s veoma malo gramatičkih pogrešaka, u kojima je srednjovjekovna retorika opipljiva, ima dosta u Trpimirovoj ispravi, no to su ipak samo uvriježeni izrazi, koje je pisac znao ili prepisao iz zbirki formula koje su se tada upotrebljavale.

Za našu ispravu karakteristične su rečenice koje na štetu morfo-sintaktičke pravilnosti teže za retoričkim skladom:

. . . *commune consilium* meis cum omnibus zuppanis *construxi monasterium* ibique *catervas* fratrum *adhibui*, quorum *sedulis votis* et frequens oratio nos immunes redderet deo *peccatis*. . .

— glagoli su *construxi* (objekat *monasterium*) i *adhibui* (objekt *catervas*), *commune consilium* nema glagola na koji bi se odnosio. Ili je taj glagol ispušten, ili je pisac umjesto ablativa *communi consilio*⁹ upotrijebio akuzativ jer mu je omogućio rimu: *consilium* — *monasterium*. Nadalje, riječi *sedulis votis* stoje umjesto *sedula vota*, tj. umjesto nominativa. To je vjerojatno bio početni dio nekog izraza ili formule, koju autor prekida i ostavlja ablativ jer mu više odgovara rimom i ritmom klauzuli: *deo peccatis*.

Takvih rečenica ima u svim dijelovima isprave osim u peticiji. u dispoziciji, npr.

. . . *ut empta precio infra terminis nostris in locis memoratis*. . .

— umjesto akuzativa *terminos nostros* ablativ se slaže s ablativom *in locis memoratis*;

⁹ o. c. 3, str. 23: *communi consilio cum meis cunctis fidelibus et primatis*. (Muncimirova isprava).

— prijedlog *infra* u srednjovjekovnom se latinskom upotrebljava umjesto *intra*¹⁰, a naš ga pisac upotrebljava i pravilno s akuzativom: ... *infra quos terminos*. I u sankciji:

... *tam nefandum faciens, quisquis ille defunctorum oblivioni dans et lumen animarum eorum extinguens*...

Ti i slični primjeri pokazuju proces nastajanja isprave i odražavaju stupanj piščeva poznavanja retoričkih pravila, pokazuju kako je on uvriježene izraze prilagodio svojoj konkretnoj situaciji, svome sadržaju i svome shvaćanju retorike.

U peticiji takvih rečenica nema, možda i zato što je pisana u upravnom govoru. To je jezično i povijesno najjasniji i najproblematičniji dio u ispravi jer se tu nalaze dvosmislene formulacije o odnosu crkve sv. Jurja i splitske crkve.

Osnovni su dijelovi peticije:

Volo, ut primum quicquid proprio emi precio pr... vel quod donatum est ... mancipata permaneant ac deinde ut in fatam matrem ecclesiam, que metropolis usque ripam Danubii et pene per totum regnum Chroatorum, et pro remedio animae nostrae, parentum vel fidelium vestrorum et pro commodatum argentum detis ecclesie beati Georgii . . . omnia que obtinet possessionum, servos quidem et ancillas que . . .

— nejasan je dio *ut in fatam ... argentum*, jer glagol *detis* ima direktni objekt *omnia* i dva indirektna: *in fatam matrem ecclesiam* (tj. splitskoj crkvi) i *ecclesie beati Georgii* (tj. Putaljskoj). Barada¹¹ mijenja *ecclesie* u *ecclesiam*, no onda ostaju dva direktna objekta koji sintaktički nisu međusobno povezani. U ovom su odlomku historičari utvrdili netočnosti jer splitska crkva nije tada bila metropolija, niti je sezala do obala Dunava, a nadbiskupija je potvrđena tek 925. godine. Nada Klaić¹² smatra da je taj pasus umetnut naknadno da bi se Trpimirova i Mislavova darovnica povezale sa splitskom crkvom. Pored spomenutog sintaktičkog neslaganja potvrđuje to i nastavak peticije, u kojem je osnovna konstrukcija nominativa s infinitivom dijelom okrnjena (nedostaje glagol *possidere*), a dijelom pretvorena u akuzativ s infinitivom:

... *que Mislavo duce ipsam* ecclesiam*, cum dedicata* videtur* et ab ipso supradicto duce donis ditatam simili modo et privilegii censura*.

¹⁰ J. Bastardas Parera, *Particularidades sintacticas del latin medieval*, Barcelona—Madrid, 1953, str. 33. ¹¹ o. c. str. 33.

¹² o. c. 6, str. 123: „... ovaj je čitav pasus na ovome mjestu u peticiji nepotreban. Jer pravi zahtjev ili drugi dio molbe počinje riječima „et pro remedio anime-nostre...“ koji se svakako povezuje s Mislavovom darovnicom sv. Jurju, a ne s nekim darovanjem splitskoj crkvi. Stoga je do tog umetka došlo po mom uvjerenju na dva načina: ili je stavljač današnjeg oblika TD počeo pisati tekst, pa je predomisliši se, prešao — dakako bez ikakva povezivanja — na zahtjev o potvrdi Mislavove darovnice sv. Jurju na Putalju. Ili, možda je pisar na ovako nespretan način želio dovesti u vezu metropolitansku crkvu i crkvicu sv. Jurja. Jer iz teksta je darovnice jasno zašto splitski prelat zahtijeva od hrvatskog kneza da mu to darovanje potvrdi. Mislim, prema tome, da je ova druga mogućnost vjerojatnija“.

— tekst je u rukopisima dosta neujednačen; umjesto *ipsam** u drugom je rukopisu *ipsa*, umjesto *ecclesiam** — *ecclesiae*, umjesto *dedicata** — *dicata*, umjesto *videtur** — *videatur*.

U konfirmacijskim ispravama Markulfovih Formulâ¹³ nalaze se slični izrazi, tj. glagol *videtur* s nominativom s infinitivom i u peticiji: *et memorata villa ad praesens sub eodem modo possidere videtur* . . . i u dispoziciji: *Precipientes ergo, ut sicut constat aptedicta villa illa cum omni sua integritate ab ipso principe illo memorato lui fuisse concessa et eam ad praesens iure proprietario possidere videtur*. Zanimljivo je da je i Markulf pomalo nesiguran u upotrebi nominativa s infinitivom, što je razumljivo u srednjovjekovnom latinskom jer su se infinitivne konstrukcije zamjenjivale zavisnim rečenicama i osjećaj za njihovu pravilnost je slabio.

Međutim, usporedba s Markulfovom konfirmacijskom ispravom može potvrditi pretpostavku da je završni dio peticije u Tripimirovoj darovnici trag nekadašnje isprave kojom se potvrđivalo Mislavovo darovanje, a da je ostali dio peticije dodan ili prerađen tako da bi se povezala splitska crkva sa crkvom sv. Jurja.

U tom dijelu isprave nema riječi vezanih rimom, a *cursus* je uočljiv samo u posljednoj rečenici koja povezuje peticiju s dispozicijom:

Haec quidem donatio a vobis firmetur enixe deposcimus.

— *enixe deposcimus*: ~ ~ ~ | ~ ~ ~ ~ (cursus tardus).

Prema tome, upravo se u peticiji, koja nije sastavljena u istom stilu kao ostali dijelovi isprave i u kojoj ima najviše morfosintaktičkih odstupanja, mogu nazrijeti dva sloja — sadržajno oprečna i jezično različita — koji nisu nastali istovremeno.

U eshatolu se također nogu vidjeti barem dva sloja, iako je sadašnji oblik toga dijela, nažalost, dosta nesiguran. Barada¹⁴ smatra da „ispravan tekst nije sačuvan ni u jednom prijepisu“. Jezična neujednačenost to i dokazuje. Oblici imena Trpimira i svih svjedoka, kao i apozicijâ uz ta imena najčešće su ablativi ili rjeđe genitivi:

Signum manu meque ipso Trpimio duce, huius rei concessore et auctore. Signum manu Comicali iuppiani testis. Signum manu Pretilia iuppiani. Signum manu Ludovico iuppiani testis. . . Signum manu Negutia cameraro testis. . .

Barada signaciju Trpimirovu čita drugačije: *Signum manu mea qui supra: Tripimiro duce, huius rei concessore et auctore*. U tom bi slučaju ablativ imao funkciju nominativa, što je dosta česta pojava u našim ispravama¹⁵. No s pravne strane¹⁶ nije sasvim jasno da li je Trpimir doista sam potpisao ispravu ili je vjerojatnije samo napisao znak (†) ili rukom učinio znak nad ispravom. Tada bi ablativ imena bio opravdan, kao i genitiv uz znak svjedokâ. Sickel¹⁷ navodi primjere iz franč-kih isprava: *signum † domino nostro Pippino gloriosissimo rege*, ali i

¹³ Marculfi formulae, *Monumenta Germaniae historica*, ed. K. Zeumer, Hannoverae, 1886, str. 54.

¹⁴ o. c. str. 49.

¹⁵ J. Skok, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952, str. 246.

¹⁶ A. Dabinić, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb 1940, str. 177

¹⁷ T. Sickel, *Lehre von den Urkunden der ersten Karolinger*, Wien, 1867, str. 242 i 254.

signum † *Caroli gloriosissimi regis*. U našim se ispravama javlja ablativ i genitiv, ili oba u istoj ispravi.

Uz imena svjedoka *testis* stoji nepromijenjeno uz genitiv i uz ablativ u našoj ispravi. To je sigurno bila kratica koja je kod prepisivanja razriješana jednako — bez obzira da li se odnosi na genitiv ili ablativ.

Spomenuta nedosljednost i nesigurnost u upotrebi padeža odudara od skladnog i jezično potpuno pravilnog nastavka signacije i komplecije:

Ego Martinus presbyter capellanus preceptione domini mei ducis memorati rogatus scripsi et manu propria opus complevi, signum manu feci.

Prema tome, završni dio isprave također nije jedinstvena cjelina, i u njoj se može razabrati ruka barem dvaju sastavljača. Nada Klaić opravdano ukazuje na diplomatske pogreške i nelogičnosti toga dijela isprave¹⁸.

Na kraju, odgovorit ću na pitanje postavljeno na početku — može li se utvrditi i dokazati neka jezična neujednačenost koja bi pokazala da li je na ispravi radilo više autora? Tekst Trpimirave isprave, koji je u prijepisima prijepisâ došao do nas, doista je stilski i gramatički neujednačen — osobito u peticiji i eshatolu, gdje se mogu utvrditi vremenski različiti slojevi. Ostali su dijelovi isprave dosta ujednačeni i odražavaju ne samo dosta dobro sastavljačevo znanje latinskog jezika nego i poznavanje srednjovjekovne retorike.

SUMMARY

Olja Perić: THE LINGUISTICS LAYERS OF THE TRPIMIR CHARTER

There have been numerous debates in historical circles about charters dating from Croatian national dynasties. Views are contradictory, Katić and Barada considered the text of the Trpimir charter to be authentic, while Nada Klaić using historical facts and a thorough diplomatic analysis, has proved it to be a forgery.

Analysing the morphosyntactic correctness and some stylistic peculiarities in the present text of the charter, the following can be observed:

1. sentences stylistically and linguistically improved (rhymes, cursus) — they are mostly longestablished expressions taken from diplomatic formulas;

2. linguistically incorrect sentences and expressions, but the writer connects them because it suited him stylistically. These sentences are characteristic of the writer of our charter.

3. sentences which neither linguistically nor stylistically fit in. As they are existent in the petition, whose content is not quite clear either, two temporally different layers can be observed in it. One of them — the older one — refers to the confirmation by Trpimir of Mislav's donation to St. George in Putalj, and the other — the more recent one — has been produced in order to join the church and its estates to the church in Split.

¹⁸ o. c. 7, II, str. 247: „Postupak je sastavljača danas poznate forme Trpimirove isprave utoliko razumljiv, što je, očito svjesno, dodao još dvije koroboracije. Naime, tobožnji Trpimirov kapelan svećenik Martin piše ne samo po njegovu nalogu (preceptione) nego i od njega zamoljen (rogatus), iako jedan oblik isključuje drugi. No, kako nepoznati sastavljač Trpimirove darovnice nije označio kojim se sredstvom Martin posluzio da ovjeri ispravu, on je notarskoj formuli komplecije dodao i notarski znak — *signum manu feci!* Tako ta dvostruka korobaracija, u stvari diplomatska nagrada, nastaje nesumnjivo kao rezultat težnje falsifikatora da gomilanjem oznaka javne vjere postigne što veću dokaznu moć za svoj sastav“.